

OVERWEGINGEN

XVI - Regionaliteit en lokaliteit in het bouwen en de architectuur

Over plaats, ontstaan, afstemming en de logica van het bouwen

OVERWEGINGEN

Essays in het kader van ORITUR

De reeks OVERWEGINGEN vormt een doorlopende verzameling beschouwende essays die voortkomen uit de grondhouding van ORITUR.

Waar de ORITUR-traktaten de filosofische uitgangspunten verkennen, richten de OVERWEGINGEN zich op de ontmoeting met de wereld. Zij onderzoeken maatschappelijke, culturele, architectonische, wetenschappelijke en filosofische ontwikkelingen zonder deze te beoordelen vanuit een vooraf vaststaand systeem. De essays zijn daarom geen aanvullingen op de traktaten en evenmin toepassingen ervan. Zij zijn pogingen om verschijnselen aandachtig te lezen en te verstaan vanuit dezelfde grondhouding waaruit ORITUR is ontstaan.

Ieder essay begint bij een concreet fenomeen: een gebouw, een stad, een persoon, een maatschappelijke ontwikkeling, een wetenschappelijke ontdekking of een culturele verandering. Vanuit dat vertrekpunt wordt gezocht naar de onderliggende vragen die ieder tijdperk kenmerken: welk mensbeeld ligt eraan ten grondslag, welk wereldbeeld wordt zichtbaar en welke houding vraagt het van de mens?

De essays willen niet overtuigen, maar onderzoeken. Zij zoeken niet naar definitieve antwoorden, maar naar een dieper verstaan. Daarom dragen zij de naam OVERWEGINGEN. Een overweging is geen conclusie, maar een uitnodiging tot aandachtig kijken, luisteren en denken.

Zoals een gebouw pas werkelijk betekenis krijgt wanneer het wordt bewoond, zo krijgen ook ideeën hun betekenis in de ontmoeting met de werkelijkheid. Iedere nieuwe ontwikkeling, iedere nieuwe vraag en iedere nieuwe tijd vraagt daarom opnieuw om bezinning.

De OVERWEGINGEN zijn een open reeks. Nieuwe essays kunnen zich aandienen wanneer ontwikkelingen daarom vragen. Niet omdat ORITUR onvolledig zou zijn, maar omdat een levende grondhouding zich steeds opnieuw verhoudt tot een wereld die blijft veranderen.

Misschien is dat ook de diepste betekenis van deze reeks.

Niet de wereld vastleggen.

Maar haar aandachtig tegemoet treden.

Vanuit de overtuiging dat de meest wezenlijke betekenis zich niet laat afdwingen, maar zich kan aandienen waar mens, plaats, tijd en werkelijkheid zich op elkaar afstemmen.

Inleiding

Wie door verschillende streken reist, ziet dat bouwen niet overal hetzelfde is. Niet alleen de vorm van gebouwen verschilt, maar ook de manier waarop zij in het landschap staan, hoe zij worden gemaakt en hoe zij zich tot het klimaat en het gebruik verhouden. Soms zijn de verschillen groot, soms nauwelijks zichtbaar. Toch herkennen we vaak onmiddellijk dat we ons in een andere streek bevinden.

We zijn geneigd die verschillen te verklaren vanuit stijl, traditie of identiteit. We spreken over regionale architectuur, lokale bouwkunst of zelfs over een nationale architectuur. Daarmee benoemen we vooral wat zichtbaar is. Maar achter die verschijningsvorm ligt een andere vraag: **waaruit is deze manier van bouwen ontstaan?**

Die vraag wordt belangrijk wanneer we kijken naar traditionele bouwculturen. Daar ontstonden gebouwen meestal niet vanuit een vooraf bepaald architectonisch beeld. Zij groeiden uit het gebruik, uit beschikbare en bereikbare materialen, uit kennis en ervaring, uit klimaat en landschap en uit de manier waarop mensen zich gedurende lange tijd tot hun omgeving verhielden. Wat wij nu als regionale kenmerken herkennen, was toen geen doel. Het was het gevolg van het bouwen zelf.

Juist het begrip *vernaculaire architectuur* maakt dat zichtbaar. Wij herkennen architectuur in gebouwen die vaak zonder architect, zonder ontwerpconcept en zonder expliciete architectonische intentie zijn ontstaan. Daarmee wordt een merkwaardige spanning zichtbaar: de uitkomst wordt als architectuur erkend, terwijl de wijze waarop die uitkomst ontstond nauwelijks onderdeel is geworden van het moderne begrip van architectuur.

De moderniteit heeft het bouwen vervolgens in belangrijke mate losgemaakt van die directe afhankelijkheid van plaats. Nieuwe materialen, technieken, productiewijzen en internationale verbindingen hebben een vrijheid gebracht die vroeger niet bestond. Dat heeft veel mogelijk gemaakt, maar heeft er ook toe geleid dat de werkelijkheid van een plaats steeds vaker als een afzonderlijk vraagstuk aan het ontwerp moet worden toegevoegd.

Daarmee zijn begrippen als lokaal, regionaal en regionaal bewust bouwen opnieuw actueel geworden. Maar zodra regionaliteit zelf een ontwerpdoel wordt, dreigt zij te veranderen in stijl, identiteit of marketing. Dan wordt iets wat ooit uit een werkelijkheid ontstond, opnieuw een beeld dat aan een gebouw kan worden toegevoegd.

Dit essay probeert daarom een andere betekenis van regionaliteit zichtbaar te maken. Niet als stijl en niet als terugkeer naar traditionele vormen, maar als **een wijze waarop bouwen kan ontstaan uit de werkelijkheid van een plaats en haar verbindingen.**

Daarbij gaat het niet alleen om wat lokaal aanwezig is. Een regio bestaat uit relaties: tussen landschap en klimaat, materiaal en techniek, gebruik en kennis, plaats en omgeving, verleden en toekomst. Die relaties kunnen over bestuurlijke en nationale grenzen heen lopen en bepalen gezamenlijk het werkingsgebied waarbinnen een bepaalde manier van bouwen mogelijk wordt.

De vraag is daarom uiteindelijk niet hoe een gebouw er regionaal uit moet zien.

De vraag is:

wat kan er ontstaan wanneer het bouwen zich opnieuw afstemt op de werkelijkheid waarin het plaatsvindt?

Inhoud

- OVERWEGINGEN – Essays in het kader van ORITUR
- Inleiding

Essay

I - Waarom bouwen overal anders is

II - Lokaal en regionaal

III - De regio als werkelijkheid

IV - Traditioneel bouwen: regionaliteit zonder het begrip

V - Vernaculaire bouwen: bouwen zonder architect

VI - Erkenning zonder consequentie

VII - Materiaal is geen decoratie

VIII - Van materiaal naar bouwtechniek

IX - Gebouw en binnenklimaat

X - Wanneer ontstaat architectuur?

XI - Regionaliteit is geen stijl

XII - De moderniteit maakt het bouwen los van de plaats

XIII - Van regionale werkelijkheid naar nationale identiteit

XIV - Critical Regionalism: de deur gaat open

XV - Regionaliteit als marketing

XVI - Regionaliteit is geen duurzaamheid

XVII - De toekomst is geen terugkeer

XVIII- Regionaliteit als ontstaansbegrip

Epiloog –

I - Waarom bouwen overal anders is

Wanneer we ons door verschillende streken bewegen, valt iets op wat zo vanzelfsprekend is dat we er nauwelijks bij stilstaan: gebouwen zien er niet overal hetzelfde uit. Niet alleen omdat mensen andere vormen mooi vinden, maar omdat het bouwen zelf van plaats tot plaats verschilt. De manier waarop gebouwen op het landschap staan, de verhouding tussen open en gesloten, de dikte van muren, de vorm van daken, de maat van openingen en het gebruik van hout, steen, leem of baksteen kunnen binnen relatief kleine afstanden veranderen.

Dat verschil wordt vaak verklaard vanuit stijl, cultuur of traditie. Maar wanneer we nauwkeuriger kijken, ontstaat een andere vraag: **waarom kon juist daar juist die manier van bouwen ontstaan?**

Een gebouw staat immers nooit los van zijn omgeving. Het staat in een bepaald klimaat, op een bepaalde bodem, in een bepaald landschap en binnen een bepaalde gemeenschap. Materialen zijn ergens beschikbaar, of kunnen via handelswegen worden aangevoerd. Er bestaat kennis over hoe ermee moet worden gebouwd. Mensen gebruiken gebouwen op een bepaalde manier en geven die kennis door. Ook omstandigheden veranderen, waardoor gebouwen worden aangepast, uitgebreid of vervangen.

Wat wij achteraf als een herkenbare bouwvorm zien, kan daardoor het gevolg zijn van een veel groter samenhangend proces.

Wanneer we uitsluitend naar de verschijning kijken, ligt een verklaring in stijl voor de hand. Wanneer we naar het ontstaan kijken, verschijnt een veel grotere werkelijkheid. De vorm is dan niet langer het uitgangspunt, maar een gevolg van wat zich tussen plaats, mens, materiaal, techniek en gebruik heeft afgespeeld.

Juist in traditionele bouwculturen is die samenhang goed zichtbaar. Daar was bouwen doorgaans geen afzonderlijke discipline waarin eerst een architectonisch idee werd ontwikkeld om vervolgens in een bepaalde streek te worden gerealiseerd. Bouwen groeide uit ervaring, noodzaak, beschikbaarheid en aanpassing. Wat werkte, werd herhaald; wat niet werkte, veranderde. Zo kon zich in de tijd een herkenbare manier van bouwen ontwikkelen zonder dat iemand haar als regionale architectuur hoefde te benoemen.

Regionaliteit zat daar in het bouwen zelf.

Dat maakt het verschil tussen verschillende streken uiteindelijk interessanter dan alleen een verschil in uiterlijk. Het gaat niet in de eerste plaats om regionale kenmerken, maar om de werkelijkheid waaruit die kenmerken konden ontstaan.

II - Lokaal en regionaal

Wanneer we spreken over bouwen vanuit een plaats, ligt het voor de hand om eerst naar het lokale te kijken. Lokaal verwijst naar wat direct aanwezig is: het landschap, de bodem, het klimaat, de materialen en de manier waarop mensen op een bepaalde plek leven. Maar het lokale valt niet samen met wat zich letterlijk binnen de grenzen van die plek bevindt. Een materiaal kan van elders komen, kennis kan worden overgedragen en technieken kunnen zich via handel, migratie of contact verspreiden. Wat lokaal wordt, is daarom niet noodzakelijk lokaal gewonnen.

Regionaliteit gaat een stap verder. Zij heeft betrekking op het grotere geheel van relaties waarbinnen een plaats functioneert. Een streek wordt niet alleen bepaald door wat er aanwezig is, maar ook door wat er bereikbaar is en door de verbindingen die in de loop van de tijd zijn ontstaan. Rivieren, handelsroutes, landschappen, grondstoffen, ambachten, klimaatgebieden en culturele uitwisseling kunnen een gebied met andere plaatsen verbinden en daarmee mede bepalen wat er gebouwd kan worden.

Daarom hoeft een regio niet samen te vallen met een bestuurlijke of nationale grens. De werkelijkheid van een streek kan zich daar eenvoudig overheen bewegen. Een bouwcultuur kan aan weerszijden van een grens vergelijkbare omstandigheden kennen, terwijl binnen één land juist grote verschillen kunnen bestaan.

Het onderscheid tussen lokaal en regionaal is daarmee niet dat het ene klein en het andere groot is. Het lokale verwijst naar de directe werkelijkheid van de plaats; het regionale naar het netwerk van omstandigheden en relaties waarbinnen die plaats functioneert.

De regio is daarmee geen vorm die aan een gebouw kan worden toegevoegd. Zij is een werkelijkheid waarbinnen bouwen plaatsvindt. Regionaliteit ontstaat wanneer die werkelijkheid werkzaam wordt in het bouwen en zich uiteindelijk herkenbaar maakt in de hoedanigheid die daaruit voortkomt.

Juist daardoor kan iets dat van buiten komt toch regionaal worden. Het gaat niet om de herkomst van een afzonderlijk onderdeel, maar om de wijze waarop verschillende omstandigheden zich binnen een gebied met elkaar verbinden.

III - De regio als werkelijkheid

Een regio is meer dan een gebied dat op een kaart kan worden aangegeven. Zij ontstaat uit een samenhang van omstandigheden die binnen een bepaald gebied werkzaam zijn. Landschap en klimaat spelen daarin een rol, maar ook de beschikbaarheid van materialen, de wijze waarop mensen leven en werken, de kennis die zich heeft ontwikkeld en de verbindingen met andere gebieden. De regio is daarmee geen vast gegeven, maar een werkelijkheid die zich in de tijd ontwikkelt.

Die werkelijkheid is bovendien niet uitsluitend fysiek. Een rivier kan niet alleen de vorm van het landschap bepalen, maar ook een verbinding vormen waarlangs materialen, mensen en kennis zich verplaatsen. Een haven kan de bouwcultuur van een streek beïnvloeden doordat materialen van ver worden aangevoerd. Een ambacht kan zich ontwikkelen doordat een bepaalde grondstof beschikbaar is, maar vervolgens ook buiten de oorspronkelijke plaats betekenis krijgen.

De regio kan daardoor groter zijn dan de plaats zelf en kleiner of anders dan een nationaal grondgebied. Zij wordt bepaald door de relaties die het bouwen mogelijk maken.

De Zaanstreek laat dat goed zien. Het hout dat daar op grote schaal werd toegepast, kwam voor een belangrijk deel uit gebieden rond de Oostzee en Scandinavië. Toch werd hout een kenmerkend onderdeel van de regionale bouwcultuur. Niet de herkomst van het hout op zichzelf maakte het regionaal, maar de samenhang van waterwegen, handel, houtbewerking, kennis en lokale bouwpraktijk waarin het materiaal terecht kwam.

Ook klimaat werkt op deze manier. Niet als een afzonderlijke factor die achteraf een ontwerp beïnvloedt, maar als een voortdurende omstandigheid waarmee het bouwen zich moet verhouden. Beschutting, ventilatie, massa, licht, vocht en oriëntatie krijgen betekenis binnen het geheel van materiaal, constructie en gebruik.

De regio kan daarom het beste worden begrepen als het **werkingsgebied van afstemming**. Niet alles wat binnen dat gebied gebeurt hoeft hetzelfde te zijn en niet ieder gebouw hoeft dezelfde kenmerken te hebben. Het gaat om de relaties die maken dat bepaalde manieren van bouwen kunnen ontstaan, zich kunnen ontwikkelen en zich aan nieuwe omstandigheden kunnen aanpassen.

Regionaliteit begint daarmee niet bij een herkenbare regionale vorm. Zij begint bij de werkelijkheid waarin het bouwen plaatsvindt.

IV - Traditioneel bouwen: regionaliteit zonder het begrip

In traditionele bouwculturen bestond regionaliteit niet als afzonderlijk begrip. Men bouwde niet met de bedoeling een regionale architectuur te maken en er was doorgaans geen theoretisch kader waarin het eigene van een streek moest worden vastgelegd. Toch ontstonden juist daar de herkenbare verschillen tussen gebieden. Ze waren het gevolg van een voortdurende afstemming tussen wat een plaats bood en wat mensen daar nodig hadden.

Die afstemming was niet eenmalig. Gebouwen werden gebruikt, aangepast, uitgebreid en hersteld. Ervaringen werden doorgegeven en bouwmethoden veranderden wanneer omstandigheden daarom vroegen. Daardoor ontstond een kennis die niet los stond van de plaats, maar ermee verbonden was. Het gebouw was het resultaat van een proces waarin materiaal, klimaat, constructie en gebruik elkaar voortdurend beïnvloedden.

Dat verklaart waarom traditionele bouwculturen zo verschillend konden zijn zonder dat zij als stijlen waren ontworpen. Een boerderij in Drenthe kon zich anders ontwikkelen dan een hoeve in Zuid-Limburg, niet omdat men een verschil in regionale identiteit wilde uitdrukken, maar omdat landschap, landbouw, materiaal, klimaat en historische verbindingen andere mogelijkheden en noden boden. De uiteindelijke verschijningsvorm was de neerslag van die omstandigheden.

Hetzelfde geldt voor warme en droge gebieden, waar massa, schaduw, kleine openingen en binnenhoven vanzelfsprekende onderdelen van het bouwen konden worden. Zulke kenmerken waren geen verzameling regionale motieven, maar antwoorden die binnen een bepaalde werkelijkheid bruikbaar bleken.

Daarmee wordt ook duidelijk waarom traditionele bouwculturen konden veranderen zonder hun herkenbaarheid onmiddellijk te verliezen. De samenhang zat niet vast in een voorgeschreven vorm, maar in de manier waarop men bleef bouwen.

Wat wij nu als regionale bouwcultuur herkennen, was oorspronkelijk geen antwoord op de vraag **hoe ziet een streek eruit?**, maar op de vraag **hoe bouwen wij hier?**

Het eerste leidt gemakkelijk tot stijl en identiteit; het tweede tot afstemming.

V - Vernaculaire architectuur: bouwen zonder architect

Vernaculaire architectuur wordt doorgaans omschreven als bouwen dat ontstaat uit lokaal gebruik, beschikbare materialen en klimatologische omstandigheden. Het is bouwen zonder individueel auteurschap en meestal zonder een voorafgaand theoretisch of architectonisch concept. Het ontstaat door ervaring, herhaling, noodzaak en aanpassing. Juist daardoor is het nauw verbonden met de werkelijkheid waarin het zich ontwikkelt.

Opmerkelijk is dat deze gebouwen binnen het hedendaagse architectuurdiscours zonder veel moeite als architectuur worden erkend. Dorpen, boerderijen, woningen en andere bouwwerken die nooit als architectuur zijn ontworpen, worden bestudeerd en bewonderd vanwege hun helderheid, samenhang en vanzelfsprekendheid. Ook architecten hebben er regelmatig inspiratie in gevonden, juist omdat klimaat, materiaal, constructie en gebruik er zo direct met elkaar verbonden lijken.

Daarin schuilt een merkwaardige paradox. Het moderne begrip van architectuur is in belangrijke mate gebaseerd op ontwerp, intentie en auteurschap. De architect maakt een ontwerp en het gebouw is daarvan het resultaat. Het vernaculaire voldoet juist niet aan die voorwaarden. Het ontstaat zonder architectonisch ontwerp als vertrekpunt en zonder de ambitie om een architectonische uitspraak te doen.

En toch herkennen wij in de uitkomst iets wat wij architectuur noemen.

Dat is meer dan een historische bijzonderheid. Het laat zien dat architectuur kennelijk niet volledig afhankelijk kan zijn van de voorwaarden die de moderniteit eraan heeft verbonden. Wanneer een gebouw dat zonder architect is ontstaan toch een architectonische hoedanigheid kan krijgen, moet die hoedanigheid ergens anders vandaan komen.

Het vernaculaire is daarom geen alternatief voor architectuur, maar een aanwijzing voor haar ontstaan.

De regionale betekenis ervan ligt daarin dat een bouwcultuur niet hoeft te beginnen met het voornemen om regionaal te bouwen. Zij kan ontstaan doordat het bouwen zich voortdurend afstemt op de werkelijkheid waarin het plaatsvindt.

VI - Erkenning zonder consequentie

Het vernaculaire wordt binnen de architectuur erkend, maar die erkenning heeft nauwelijks gevolgen gehad voor het moderne begrip van architectuur. De gebouwen worden als waardevol beschouwd, hun vanzelfsprekendheid wordt bewonderd en hun relatie met plaats, klimaat en gebruik wordt onderzocht. Maar wat daarin zichtbaar wordt, leidt zelden tot een herziening van de manier waarop hedendaagse architectuur ontstaat.

Wat het vernaculaire laat zien, wordt wel herkend in het resultaat, maar niet gevolgd in het ontstaan. De kwaliteit van het gebouw wordt bestudeerd en vervolgens opnieuw vertaald naar een ontwerpproces. De oorspronkelijke wijze waarop die kwaliteit in de tijd ontstond, blijft daarmee grotendeels buiten beeld.

Daarmee wordt zichtbaar waar het moderne denken over architectuur zijn grens bereikt. Wanneer architectuur begint bij het ontwerp, worden plaats, klimaat, materiaal, gebruik en cultuur al snel voorwaarden waarop de architect moet reageren. Bij het vernaculaire zijn deze werkelijkheden geen factoren voor een ontwerp, maar de omstandigheden waaruit het bouwen ontstaat.

Het verschil is fundamenteel. In het ene geval staat het ontwerp tussen werkelijkheid en gebouw; in het andere ontstaat het gebouw uit een voortdurende verhouding met die werkelijkheid.

Daarom kan het vernaculaire ook niet eenvoudig worden gekopieerd. Een binnenhof, een dikke muur, een houten constructie of een bepaald daktype kan worden herhaald, maar daarmee wordt niet dezelfde werkelijkheid gereproduceerd. Wat verloren gaat, is juist datgene wat het oorspronkelijke gebouw zijn vanzelfsprekendheid gaf.

Wij erkennen het resultaat, maar niet de wijze waarop het resultaat is ontstaan.

Het vernaculaire laat daarmee niet alleen een historisch verschijnsel zien, maar een blijvende mogelijkheid: een gebouwde hoedanigheid kan ontstaan wanneer bouwen zich gedurende langere tijd afstemt op de werkelijkheid waarin het plaatsvindt.

VII - Materiaal is geen decoratie

Materiaal wordt in de hedendaagse architectuur vaak in de eerste plaats gezien als een middel waarmee een bepaalde verschijning wordt gemaakt. Steen, hout, baksteen of beton kunnen kleur, textuur en sfeer aan een gebouw geven. Maar in het bouwen zelf heeft materiaal een veel grotere betekenis. Het bepaalt mede wat gebouwd kan worden, hoe iets wordt geconstrueerd, hoe het reageert op klimaat en gebruik en hoe het in de tijd kan veranderen.

Juist daardoor is materiaal verbonden met regionaliteit. Niet omdat een regionaal gebouw noodzakelijk uit lokaal gewonnen materiaal bestaat, maar omdat materiaal onderdeel is van de werkelijkheid waarbinnen het bouwen zich ontwikkelt. Een materiaal moet beschikbaar zijn, kunnen worden vervoerd, verwerkt en toegepast. Daarvoor is kennis nodig en ontstaan technieken.

De Zaanstreek laat zien hoe dit werkt. Het hout kwam voor een belangrijk deel van elders, maar werd door handel, waterwegen, houtbewerking en lokale kennis onderdeel van een regionale bouwcultuur. Het regionale lag niet in de herkomst van het hout, maar in de werkelijkheid waarin het werd opgenomen.

Ook de eigenschappen van het materiaal werken door. De hardheid en korrel van steen, de samenstelling van klei, de eigenschappen van hout of de verwerking van kalk bepalen welke constructies mogelijk zijn en hoe gebouwen worden onderhouden. Materiaal draagt daarmee niet alleen een beeld, maar ook een geschiedenis van gebruik en kennis.

Een gebouw kan dus vrijwel volledig uit geïmporteerde materialen bestaan en toch uit een regionale bouwlogica ontstaan. Omgekeerd kan een gebouw met lokale materialen weinig met zijn omgeving verbonden zijn wanneer die materialen slechts als uiterlijk middel in een vooraf bedacht ontwerp worden gebruikt.

Niet het materiaal maakt een gebouw regionaal; de wijze waarop materiaal deel wordt van het ontstaan van het gebouw kan regionaliteit voortbrengen.

VIII - Van materiaal naar bouwtechniek

Materiaal alleen bepaalt nog niet hoe er wordt gebouwd. Tussen materiaal en gebouw bevindt zich kennis: de kennis om een materiaal te bewerken, te verbinden en constructief te gebruiken. Die kennis groeit uit ervaring. Wat werkt, wordt doorgegeven, aangepast en verfijnd. Zo ontwikkelt zich een bouwtechniek die niet alleen technisch mogelijk is, maar ook past binnen de omstandigheden waarin zij wordt toegepast.

Bouwtechniek is daarmee meer dan een verzameling beschikbare methoden. Zij is de neerslag van een relatie tussen materiaal, mens en omgeving. Een bepaalde steensoort vraagt om een andere manier van verwerken dan hout; klei maakt andere constructies mogelijk dan steen. Klimaat en gebruik stellen vervolgens weer andere eisen aan dezelfde materialen.

Technieken kunnen zich over grote gebieden verspreiden. Zij reizen mee met mensen, materialen en kennis en worden vervolgens aangepast aan nieuwe omstandigheden. Regionaliteit betekent daarom niet dat iedere streek een volledig eigen techniek ontwikkelt, maar dat een techniek binnen een bepaalde werkelijkheid een eigen ontwikkeling kan krijgen.

In traditionele bouwculturen waren constructieve kennis, materiaalgebruik en praktische ervaring nauwelijks van elkaar te scheiden. De bouwer kende het materiaal door zijn gedrag in de constructie en door wat het gebouw in gebruik vroeg.

De moderne tijd heeft die verhouding veranderd. Techniek is steeds zelfstandiger geworden en kan materialen en omstandigheden steeds verder naar haar hand zetten. Een gebouw hoeft daardoor minder rechtstreeks afhankelijk te zijn van de eigenschappen van de plaats waarin het staat.

De vraag is daarom niet of moderne techniek regionaal kan worden toegepast. Dat kan zij zonder meer. De vraag is **welke plaats techniek inneemt in het ontstaan van het gebouw.**

Wanneer techniek de relatie tussen gebouw en werkelijkheid vervangt, verliest zij haar verbindende betekenis. Wanneer zij die relatie juist versterkt, kan zij onderdeel worden van dezelfde afstemming.

De toekomst van regionaal bouwen ligt daarom niet in het afwijzen van techniek, maar in het opnieuw verbinden van techniek met het bouwen zelf.

IX - Gebouw en binnenklimaat

Een gebouw staat niet alleen tussen mens en omgeving, maar vormt juist de overgang daartussen. Het beschermt tegen regen, wind, kou en warmte, maar bepaalt tegelijk hoe licht, lucht en vocht het gebouw binnendringen en hoe mensen het ervaren. Het binnenklimaat is daarmee geen afzonderlijk technisch vraagstuk, maar onderdeel van de relatie tussen gebouw en werkelijkheid.

In traditionele bouwculturen was die relatie vaak direct zichtbaar. Dikke muren konden warmte opnemen en vertraagd afgeven, openingen konden worden afgestemd op licht en lucht en de vorm van een gebouw kon beschutting of ventilatie mogelijk maken. Vocht werd niet uitsluitend bestreden met installaties, maar ook beheerst door materiaalkeuze, constructie en detaillering.

Dat betekent niet dat vroeger alles beter was of dat hedendaagse techniek overbodig zou zijn. Moderne bouwfysica heeft juist veel inzicht gegeven in warmte, vocht, ventilatie en energie. De vraag is waar deze kennis wordt ingezet. Wanneer bouwfysische problemen pas achteraf met installaties worden opgelost, kan de relatie tussen gebouw en omgeving verloren raken. Wanneer zij vanaf het begin onderdeel zijn van materiaal, constructie, oriëntatie en gebruik, versterken zij het bouwen.

Een dikke buitenwand kan bijdragen aan thermische stabiliteit en vochtregulering. Natuurlijke ventilatie kan de relatie met het buitenklimaat benutten. Beschaduwing, massa, oriëntatie en de mogelijkheid een gebouw aan het seizoen aan te passen kunnen samen een binnenklimaat opleveren dat niet voortdurend op één kunstmatig niveau hoeft te worden gehouden.

Comfort hoeft daarmee niet te betekenen dat de buitenwereld volledig wordt uitgeschakeld. Een gebouw kan juist een geleidelijke overgang tussen buiten en binnen vormen.

De techniek hoeft de werkelijkheid buiten het gebouw niet te vervangen, maar kan haar ondersteunen wanneer materiaal, constructie en gebruik niet voldoende zijn.

Het gebouw wordt dan geen afgesloten object tegenover zijn omgeving, maar een bemiddelende laag tussen mens en werkelijkheid.

X - Wanneer ontstaat architectuur?

Tot nu toe hebben we gesproken over de werkelijkheid waaruit bouwen kan ontstaan. Plaats, klimaat, materiaal, techniek en gebruik kunnen zich met elkaar verbinden en in de tijd een herkenbare gebouwde hoedanigheid voortbrengen. Maar daarmee is nog niet verklaard wanneer wij die hoedanigheid architectuur noemen.

Juist het vernaculaire maakt die vraag zichtbaar. Een gebouw kan zonder architect, zonder ontwerpconcept en zonder de bedoeling een architectonische uitspraak te doen toch een kwaliteit krijgen die wij achteraf als architectuur herkennen. De architectuur lijkt dan niet vooraf aanwezig te zijn geweest, maar pas in het ontstane zichtbaar te worden.

Ontwerp kan daarmee een middel zijn om iets te maken, maar is niet noodzakelijk de oorsprong van iedere architectonische hoedanigheid. Ook een proces waarin mensen gedurende lange tijd reageren op hun omstandigheden kan tot een bijzondere gebouwde werkelijkheid leiden.

Dat betekent niet dat ieder goed gebouwd gebouw architectuur wordt. Afstemming alleen is geen garantie. Er moet iets ontstaan dat boven het directe nut uitgaat en waarin een samenhang, betekenis of bijzondere hoedanigheid herkenbaar wordt. Maar die hoedanigheid hoeft niet vooraf als doel te zijn gesteld.

Architectuur kan daarmee worden begrepen als iets dat **ontstaat**, in plaats van uitsluitend als iets dat **wordt ontworpen**.

Dat verandert ook de positie van de architect. De architect hoeft niet noodzakelijk degene te zijn die architectuur maakt, maar kan degene zijn die omstandigheden zó weet te ordenen dat een architectonische hoedanigheid kan ontstaan. Niet de gewenste vorm staat voorop, maar de werkelijkheid waaruit een vorm en een gebouwde hoedanigheid kunnen voortkomen.

Een regionale werkelijkheid kan voorwaarden scheppen voor het ontstaan van architectuur, maar regionale architectuur is niet het doel. Het regionale is onderdeel van de werkelijkheid; architectuur kan de hoedanigheid zijn die daaruit ontstaat.

Regionaliteit is dus geen architectuurstijl. Zij is een van de werkelijkheden waaruit architectuur kan ontstaan.

XI - Regionaliteit is geen stijl

Wanneer regionale verschillen zichtbaar worden in gebouwen, is het verleidelijk om die verschillen als stijl te beschrijven. We spreken dan over een regionale vormtaal met bepaalde kenmerken die bij een streek zouden horen. Maar daarmee wordt het gevolg gemakkelijk tot oorzaak gemaakt. De vorm die in de tijd is ontstaan, wordt vervolgens gezien als het kenmerk waarmee een gebouw regionaal kan worden gemaakt.

Een dakvorm, materiaal, kleur of verhouding is op zichzelf niet regionaal. Het krijgt die betekenis binnen de werkelijkheid waarin het is ontstaan. Wanneer dezelfde vorm elders wordt toegepast, kan zij haar oorspronkelijke betekenis verliezen.

Een gebouw kan daardoor zeer regionaal lijken en toch nauwelijks uit zijn omgeving zijn ontstaan. Het kan historische vormen, lokale materialen of herkenbare details gebruiken terwijl het ontwerp volledig onafhankelijk van de plaats tot stand is gekomen. Omgekeerd kan een gebouw dat nauwelijks traditionele kenmerken vertoont sterk verbonden zijn met zijn omgeving wanneer zijn materiaal, constructie, klimaat, gebruik en positie uit die werkelijkheid zijn voortgekomen.

Regionaliteit laat zich daarom niet vastleggen in een catalogus van kenmerken. Zodra dat gebeurt, verandert zij in stijl. Wat eerst het gevolg was van een bepaalde manier van bouwen, wordt dan een voorschrift voor een nieuwe manier van vormgeven.

Wanneer een streekgebonden vorm wordt losgemaakt van de omstandigheden die haar hebben voortgebracht, blijft alleen het uiterlijk over. Regionaliteit is dan herkenbaarheid geworden.

De verbinding met een plaats hoeft echter niet letterlijk zichtbaar te zijn. Juist wanneer niet langer een regionale vorm hoeft te worden nagevolgd, ontstaat ruimte om vanuit de werkelijkheid opnieuw te bouwen.

De streek schrijft geen stijl voor. Zij biedt een werkelijkheid waaruit iets nieuws kan ontstaan.

XII - De moderniteit maakt het bouwen los van de plaats

De moderniteit heeft de mogelijkheden van het bouwen ingrijpend vergroot. Nieuwe materialen, constructies en productiewijzen maakten het mogelijk om steeds onafhankelijker van de directe omstandigheden van een plaats te bouwen. Beton, staal, glas en later kunststoffen konden op grote schaal worden geproduceerd en over grote afstanden worden vervoerd. Industrialisering en standaardisatie maakten het mogelijk onderdelen vrijwel overal op dezelfde manier te produceren en toe te passen.

Daarmee veranderde ook de verhouding tussen gebouw en plaats. Waar het traditionele bouwen zich grotendeels ontwikkelde binnen de mogelijkheden van een omgeving, kon het moderne bouwen steeds meer uitgaan van een vooraf bepaald ontwerp en vervolgens de omstandigheden aan dat ontwerp aanpassen.

Dat betekende een enorme bevrijding. Constructies konden grotere overspanningen maken, gevels konden dunner worden en installaties konden warmte, koeling, ventilatie en verlichting grotendeels onafhankelijk van het buitenklimaat regelen. Het bouwen werd daardoor minder afhankelijk van de directe werkelijkheid van de plaats.

Maar dezelfde ontwikkeling maakte ook iets anders mogelijk: dat gebouwen steeds meer op elkaar gingen lijken. Wanneer materiaal, techniek, productie en kennis overal beschikbaar zijn, hoeft de vorm niet langer uit de plaats zelf voort te komen.

Daarmee ontstaat het universele gebouwde object. Niet de plaats bepaalt meer in belangrijke mate wat er kan ontstaan; het ontwerp kan bepalen wat er op een plaats moet ontstaan.

De regionaliteit verdween daarmee niet, maar werd minder vanzelfsprekend onderdeel van het ontstaan. Zij kon als afzonderlijk vraagstuk aan het ontwerp worden toegevoegd.

De volgorde veranderde:

idee → ontwerp → gebouw, waarna de relatie met de plaats moest worden aangebracht.

De vraag voor het hedendaagse bouwen is daarom niet of deze verworven vrijheid moet worden teruggedraaid. De vraag is hoe de mogelijkheden van de moderniteit opnieuw kunnen worden verbonden met de werkelijkheid waarin gebouwen worden gebruikt.

XIII - Van regionale werkelijkheid naar nationale identiteit

Wanneer regionale verschillen eenmaal als herkenbare kenmerken van gebouwen worden gezien, ligt een volgende stap voor de hand: ze worden verbonden aan een land of nationale cultuur. Zo spreken we over Nederlandse, Franse, Duitse of Italiaanse architectuur, alsof de grenzen van een land ook de grenzen van een bouwcultuur zouden bepalen.

Maar de werkelijkheid van het bouwen trekt zich weinig van dergelijke grenzen aan. Landschappen, klimaatzones, materialen, handelsroutes en bouw kennis lopen vaak over meerdere landen heen. Ook historische bouwculturen zijn meestal ouder dan de huidige nationale grenzen en hebben zich ontwikkeld binnen gebieden die in de loop van de tijd verschillende politieke indelingen hebben gekend.

Een nationale aanduiding is daarom niet hetzelfde als regionaliteit. Een gebouw kan vanzelfsprekend in Nederland zijn gebouwd en onderdeel zijn van de Nederlandse architectuurgeschiedenis, maar daarmee is nog niet verklaard **waarom het juist zo is ontstaan**.

Dat onderscheid wordt belangrijk wanneer architectuur zelf met nationale identiteit wordt verbonden. Een architectuurstijl kan dan worden ingezet om een land herkenbaar te maken, terwijl de werkelijke regionale verschillen veel rijker zijn. De nationale categorie maakt van een veelheid aan bouwculturen één herkenbaar beeld.

Ook begrippen als “Nederlandse architectuur” of “Dutch Design” kunnen een bepaalde productie of ontwerp praktijk aanduiden, maar maken daarmee nog geen regionale architectuur. Architectuur als zodanig heeft geen nationaliteit. Zij kan in een bepaalde culturele en geografische werkelijkheid ontstaan, maar haar betekenis als architectuur overstijgt die grens.

Een gebouw kan Nederlands zijn. De werkelijkheid waaruit het ontstaat kan regionaal zijn. Architectuur zelf is universeel.

XIV - Critical Regionalism: de deur gaat open

De kritiek op het universele karakter van de moderne architectuur heeft opnieuw aandacht gevraagd voor de plaats. Het begrip *Critical Regionalism* ontstond in de jaren tachtig bij Alexander Tzonis en Liane Lefaivre als aanduiding voor een houding waarin het regionale opnieuw betekenis kon krijgen zonder terug te vallen in nostalgie of historiserende stijl. Het ging niet om het opnieuw maken van traditionele regionale architectuur, maar om een kritische verhouding tot het universele karakter van de moderniteit.

Kenneth Frampton heeft deze gedachte vervolgens verder uitgewerkt en een belangrijke plaats gegeven binnen het architectuurdiscours. In *Towards a Critical Regionalism: Six Points for an Architecture of Resistance* uit 1983 stelde hij tegenover de homogeniserende werking van de moderne beschaving een architectuur die zich opnieuw zou verhouden tot plaats, klimaat, landschap, materiaal en tectoniek.

Dat was een belangrijke correctie. Waar het modernisme de neiging had de plaats ondergeschikt te maken aan een universele architectonische taal, stelde Critical Regionalism dat architectuur zich opnieuw tot haar omgeving moest verhouden. Niet door historische vormen eenvoudig over te nemen, maar door eigentijdse architectuur te verbinden met de omstandigheden van een plaats.

Toch blijft er een fundamenteel verschil met het vernaculaire bouwen. Ook wanneer plaats, klimaat en materiaal belangrijke uitgangspunten worden, blijft de architect degene die deze omstandigheden in een ontwerp samenbrengt. De werkelijkheid van de plaats wordt een belangrijke voorwaarde voor het ontwerp, maar het ontwerp blijft het vertrekpunt.

Daarmee blijft de plaats een factor binnen het ontwerp, in plaats van de werkelijkheid waaruit het bouwen zelf kan ontstaan.

Daarin schuilt het risico dat Critical Regionalism uiteindelijk **lokale architectuur in een moderne jas** wordt. De plaats is teruggebracht in het ontwerp, maar het ontwerp blijft het vertrekpunt.

Dat maakt Critical Regionalism niet onbelangrijk. Integendeel, het heeft een deur geopend die het moderne architectuurdiscours lange tijd grotendeels gesloten hield. Het heeft opnieuw zichtbaar gemaakt dat architectuur betekenis krijgt in relatie tot plaats, klimaat, materiaal en cultuur.

Maar door die relatie vooral als een ontwerpopgave te benaderen, blijft het voor een belangrijk deel binnen het moderne architectuurbegrip.

Critical Regionalism heeft de plaats teruggebracht in de architectuur. De volgende stap is de werkelijkheid terugbrengen in het ontstaan van het bouwen.

XV - Regionaliteit als marketing

Wanneer regionaliteit niet meer vanzelfsprekend uit het bouwen ontstaat, ontstaat ook de behoefte om haar zichtbaar te maken. Een gebouw kan worden voorzien van kenmerken die verwijzen naar de streek: een lokaal materiaal, een herkenbare dakvorm, een bepaalde kleur of een verwijzing naar historische bebouwing. De regionale identiteit wordt daarmee onderdeel van het ontwerp en vervolgens van de presentatie ervan.

Dat lijkt op regionaliteit, maar het verschil is wezenlijk. De regionale werkelijkheid heeft het gebouw dan niet noodzakelijk voortgebracht; zij wordt gebruikt om het gebouw een regionale betekenis te geven. Wat vroeger uit het bouwen zelf ontstond, wordt nu een eigenschap die aan het gebouw kan worden toegekend.

Ook woorden als *authentiek*, *streekeigen* en *regionale identiteit* kunnen daardoor hun betekenis verliezen. Zij beschrijven dan niet langer een relatie tussen gebouw en werkelijkheid, maar een beeld dat het gebouw moet oproepen.

Daarmee ontstaat een omkering. In het traditionele bouwen was de vorm het gevolg van een werkelijkheid die niet als regionale identiteit hoefde te worden benoemd. In het hedendaagse bouwen kan de regionale identiteit vooraf worden benoemd en vervolgens als vorm worden geproduceerd.

Het probleem is niet dat een architect regionale kenmerken gebruikt. Het probleem ontstaat wanneer die kenmerken de plaats innemen van de werkelijke relatie met de plaats. Dan wordt regionaliteit een argument voor het ontwerp in plaats van een gevolg van het bouwen.

Regionaliteit hoeft echter niet herkenbaar te zijn en hoeft evenmin als zodanig te worden benoemd. Wanneer zij werkelijk aanwezig is, blijkt dat uit de wijze waarop het gebouw is ontstaan en uit de samenhang die daarin herkenbaar wordt.

Regionaliteit is geen kwaliteit die aan een gebouw kan worden toegevoegd. Zij is een kwaliteit die uit het bouwen zelf kan ontstaan.

XVI - Regionaliteit is geen duurzaamheid

Regionaliteit en duurzaamheid worden tegenwoordig gemakkelijk met elkaar verbonden. Dat is begrijpelijk. Een gebouw dat gebruikmaakt van materialen uit de omgeving, weinig energie nodig heeft en zich goed aanpast aan het klimaat kan duurzaam zijn. Maar daarmee zijn regionaliteit en duurzaamheid nog niet hetzelfde.

Duurzaamheid gaat over de gevolgen van het bouwen: energiegebruik, materiaalgebruik, emissies, levensduur, hergebruik en belasting van de omgeving. Regionaliteit gaat over de werkelijkheid waarbinnen het bouwen ontstaat. Beide kunnen elkaar versterken, maar het ene is geen bewijs van het andere.

Een materiaal kan duurzaam worden geproduceerd en gecertificeerd zijn, terwijl het van grote afstand wordt aangevoerd en nauwelijks onderdeel is van de regionale bouwrealiteit. Omgekeerd is een lokaal materiaal niet automatisch duurzaam. Herkomst alleen zegt weinig over de totale milieubelasting, levensduur of toepassing.

Duurzaamheid kan bovendien een nieuwe laag worden die aan een bestaand modernistisch ontwerp wordt toegevoegd. Het ontwerp blijft het uitgangspunt, maar wordt vervolgens beoordeeld op energie, materiaal, circulariteit of certificering. Het gebouw wordt duurzamer gemaakt zonder dat de manier waarop het is ontstaan wezenlijk verandert.

Dan verandert het jasje, maar niet het wezen.

De interessantere vraag is daarom of een bepaalde manier van bouwen waarin plaats, klimaat, materiaal, constructie en gebruik met elkaar zijn afgestemd, vanzelf tot bepaalde duurzame eigenschappen kan leiden. Een gebouw dat zijn klimaat benut, zijn materiaal doelmatig inzet, lang meegaat en zich kan aanpassen aan veranderend gebruik, kan duurzaam zijn juist omdat die eigenschappen onderdeel zijn van het ontstaan ervan.

Daarmee ontstaat een helder onderscheid: **duurzaamheid gaat over de gevolgen van het bouwen; regionaliteit over de werkelijkheid waaruit het bouwen voortkomt.**

XVII - De toekomst is geen terugkeer

Wanneer duidelijk wordt dat traditionele bouwculturen veel van hun regionale karakter ontleenden aan een voortdurende afstemming op hun omgeving, ligt een nostalgische conclusie voor de hand: misschien moeten we weer gaan bouwen zoals vroeger. Maar dat zou de verkeerde conclusie zijn.

De omstandigheden waarin wij bouwen zijn veranderd. Materialen, technieken, kennis, economie en gebruik zijn niet meer dezelfde en kunnen ook niet eenvoudig worden teruggebracht naar een vroegere situatie. De waarde van het traditionele bouwen ligt daarom niet in de vormen die het heeft voortgebracht, maar in de wijze waarop die vormen konden ontstaan.

De hedendaagse opgave is om met de mogelijkheden van nu opnieuw een relatie met de werkelijkheid aan te gaan. Moderne materialen en technieken hoeven daarbij niet te worden afgewezen. Zij kunnen nieuwe mogelijkheden bieden wanneer zij niet worden ingezet om de plaats volledig buiten werking te stellen, maar om het gebouw beter met die plaats te verbinden.

Een hedendaags gebouw hoeft niet traditioneel of streekeigen te zijn. Het kan een nieuwe vorm aannemen die nog niet eerder in de streek voorkwam, maar wel voortkomt uit de specifieke omstandigheden waarin zij wordt gebouwd.

Regionaliteit hoeft dus geen terugkeer naar het verleden te betekenen. Zij kan juist ruimte maken voor vernieuwing. Niet door vooraf te bepalen hoe een regionaal gebouw eruit moet zien, maar door opnieuw aandacht te geven aan de werkelijkheid waaruit het kan ontstaan.

De toekomst van regionaliteit ligt niet in het reproduceren van regionale vormen, maar in het opnieuw mogelijk maken van regionale ontstaansprocessen.

XVIII - Regionaliteit als ontstaansbegrip

Wanneer regionaliteit niet langer wordt opgevat als stijl, identiteit of ontwerpstrategie, verandert ook de betekenis van het begrip zelf. Het regionale bevindt zich dan niet aan het einde van het ontwerpproces, als herkenbare eigenschap van een gebouw, maar in de werkelijkheid waarbinnen het bouwen plaatsvindt.

Die werkelijkheid bestaat uit meer dan plaats alleen. Klimaat, landschap, materiaal, techniek, gebruik, kennis, economie en tijd beïnvloeden elkaar en vormen samen de omstandigheden waarin gebouwd wordt. Geen van deze factoren bepaalt op zichzelf de uitkomst. Het is de wijze waarop zij zich tot elkaar verhouden die een bepaalde gebouwde hoedanigheid mogelijk maakt.

Daarmee wordt afstemming belangrijker dan keuze. De architect of bouwer kiest niet eenvoudig uit een verzameling regionale kenmerken, maar probeert te begrijpen welke omstandigheden werkzaam zijn en hoe het bouwen zich daartoe kan verhouden. Wat daaruit ontstaat, hoeft vooraf niet bekend te zijn.

Juist daarin onderscheidt regionaliteit zich van regionale architectuur. Regionale architectuur kan als doel worden gesteld; regionaliteit kan dat niet. Zodra vooraf vaststaat hoe iets regionaal moet worden, is de uitkomst in feite al bepaald en wordt de regionale werkelijkheid opnieuw ondergeschikt aan het ontwerp.

Regionaliteit laat ruimte voor het onverwachte. Zij kan leiden tot een gebouw dat herkenbaar verbonden is met zijn omgeving, maar ook tot een vorm die op het eerste gezicht geheel nieuw is. De verbinding zit niet noodzakelijk in wat zichtbaar wordt, maar in de werkelijkheid die aan het ontstaan ervan heeft deelgenomen.

Daarmee wordt regionaliteit uiteindelijk een manier om opnieuw naar bouwen te kijken. Niet vanuit de vraag welke architectuur ergens past, maar vanuit de vraag **wat hier, onder deze omstandigheden, kan ontstaan.**

En juist daar raakt regionaliteit aan architectuur. Wanneer uit die afstemming een bijzondere gebouwde hoedanigheid ontstaat, kan iets verschijnen dat wij architectuur noemen.

Regionaliteit is daarmee geen antwoord op de vraag hoe architectuur regionaal kan worden. Zij stelt een fundamentele vraag:

hoe kan bouwen opnieuw ontstaan uit de werkelijkheid waarin het plaatsvindt?

Epiloog

Misschien is de belangrijkste vraag uiteindelijk niet waar regionaliteit begint en waar zij eindigt. Misschien is de belangrijkste vraag waarom wij haar überhaupt opnieuw zijn gaan benoemen.

Het traditionele bouwen had het begrip niet nodig. Het bouwen vond plaats binnen een werkelijkheid die niet voortdurend behoefde te worden uitgelegd. Plaats, klimaat, materiaal, techniek en gebruik waren geen afzonderlijke onderwerpen, maar maakten deel uit van hetzelfde handelen. Uit die samenhang konden in de tijd gebouwen ontstaan die wij nu als lokaal, regionaal en soms als architectuur herkennen.

De moderniteit heeft veel van die vanzelfsprekendheid losgemaakt. Dat heeft ons een ongekennde vrijheid gegeven. Wij kunnen bouwen waar we willen, met materialen van overal en met technieken die ons in staat stellen ons grotendeels aan de omstandigheden van een plaats te onttrekken. Maar juist daardoor zijn wij de werkelijkheid waaruit het bouwen ooit vanzelfsprekend voortkwam opnieuw als een afzonderlijk vraagstuk gaan benoemen.

Regionaliteit is in die zin geen nieuw ideaal. Het is eerder een poging om iets terug te zien wat lange tijd niet behoefde te worden gezien.

Dat betekent ook dat de toekomst niet ligt in het opnieuw maken van het verleden. Het gaat niet om regionale vormen, niet om nostalgie en niet om een nieuwe regionale stijl. Het gaat om de mogelijkheid om opnieuw af te stemmen: op de plaats, op het klimaat, op het materiaal, op de techniek, op het gebruik en op de tijd.

Wanneer die afstemming werkelijk plaatsvindt, hoeft het resultaat niet regionaal te worden genoemd. Misschien hoeft het zelfs helemaal niet te worden benoemd. Het gebouw kan eenvoudigweg ontstaan uit de werkelijkheid waarin het staat.

En misschien ligt juist daar de betekenis van regionaliteit.

Niet in wat wij aan een gebouw kunnen toevoegen, maar in wat er kan ontstaan wanneer wij iets minder voorschrijven en iets beter luisteren.

Regionaliteit is dan geen antwoord op de vraag hoe wij architectuur regionaal kunnen maken. Zij opent de vraag hoe architectuur kan ontstaan uit het bouwen zelf.

Werkelijkheid.

Afstemming.

Ontstaan.

Hoedanigheid.

Architectuur.

Misschien is dat uiteindelijk de beweging die wij opnieuw moeten leren herkennen.

Colofon

OVERWEGINGEN

Deel XVI

Regionaliteit en lokaliteit in het bouwen en de architectuur

Over plaats, ontstaan, afstemming en de logica van het bouwen

Samenstelling

Robert Geurten

Eerste uitgave

2026

Deze uitgave maakt deel uit van de essayreeks **OVERWEGINGEN – Essays in het kader van ORITUR.**

De tekst is ontstaan uit een langdurige dialoog tussen Robert Geurten en ChatGPT (OpenAI), waarbij de inhoudelijke visie, samenhang en eindredactie berusten bij Robert Geurten.

© 2026 Robert Geurten

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur, behoudens de uitzonderingen die de wet stelt en het citeren in het kader van recensies, wetenschappelijk onderzoek of andere wettelijk toegestane vormen van bronvermelding.